

УДК 821.161.2
ББК 83.3 (4 Укр)-1

ЖАНРОВІ ОСОБЛИВОСТІ НОВЕЛИ ПЕТРА СОСЕНКА «КРИВАВООКІ ГОЛОВИ».

Н. М. Вівчарик

*Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника;
кафедра української літератури Інституту філології;
76000, м. Івано-Франківськ, вул. Шевченка, 57; тел. +380 (342) 59-60-74*

У статті проаналізовано соціально-психологічну новелу Петра Сосенка «Кривавоокі голови». Проведено типологічні зіставлення із новелою Михайла Коцюбинського «Persona grata». Через образи головних героїв розкривається психологія характеру вбивці. З цією метою до розгляду залучено сні, спогади дитинства, які виринають у свідомості персонажів. Доведено, що потік свідомості вказує на вагання, сумніви, внутрішні конфлікти, які визрівають у душах героїв. Водночас детально проаналізовано національно-патріотичну проблематику новели Петра Сосенка.

Ключові слова: жанр, новела, проблематика, потік свідомості, характер, внутрішній конфлікт.

Початок ХХ століття позначений в українській літературі модерністськими пошуками, з одного боку, й орієнтацією на збереження національно-культурної ідентичності – з іншого. Окремі мистецькі напрями, групи, школи бурхливо диференціювалися. Однак тенденція до модернізації художнього життя співіснувала паралельно зі схильністю до його підпорядкування ідеології.

Дослідники літератури міжвоєнного двадцятиліття (Юрій Пеленський, Микола Гнатишак, Микола Ільницький, Тарас Салига) виокремлюють як значний культурний феномен Галичину, бо вона продовжувала розвивати українську літературу навіть після того, як східноукраїнське відродження уже було розстріляне. Прикладом цього процесу може слугувати мистецька діяльність Петра Сосенка (Молодшого) – одного із членів угруповання «Логос». За радянських часів його творчість була забороненою, а письменник заарештований і засланий у Сибір. Як не прикро констатувати, але у підручниках з історії української літератури навіть не згадується прізвище цього автора. Отож детального вивчення потребують ідейно-філософські, художні засади творчості митця, що і зумовлює **актуальність** статті. Нашою **метою** є дослідження жанрових особливостей новели Петра Сосенка (Молодшого) «Кривавоокі голови». З мети випливають наступні **завдання**: дослідити витоки філософсько-естетичної концепції творчості письменника, проаналізувати ідейно-

художні особливості, засоби характеротворення у новелі «Кривавоокі голови».

Літературний дебют Петра Сосенка, був доволі вдалим. Критики покладали на нього надії як на талановитого белетриста, проте письменник активно друкувався тільки в 1921-1924 роках. Найчастіше його твори з'являлися у часописі «Поступ» під псевдонімами Петро Ксенофонтів, Сосенко М., Петро Сосенко (Молодший). Тут були надруковані такі його твори, як «Вона явилась їм...», «Кривавоокі голови». Теофіл Коструба зауважує, що ці тексти дуже сміливо розповідають про часи «більшовицької навали» [6, с. 122]. Письменник започаткував видавництво «Живі гроби», яке мало на меті друкувати твори на історичну тематику. Проте реалізувати усі плани «логосівцю» не вдалося. Петро Сосенко переїхав до Східної України, де збирався продовжити громадську та літературну діяльність, але був заарештований, засланий у Сибір, що призвело до нервових розладів.

На нашу думку, найоригінальнішим твором Петра Сосенка (Молодшого) є «Кривавоокі голови», надруковані у 1921 році у часописі «Поступ». Цей твір засвідчує модерністські пошуки письменника і є яскравим прикладом соціально-психологічної новели, хоча Ярослав Грицьков'ян і Теофіл Коструба зараховують його до розряду «оповідань». Це пояснюється тогочасним явищем «розкріпачення» жанрів, взаємопроникненням і накладанням одних форм на інші. Науковці вказують, що під поняттям «оповідання» доводі часто розуміли малу прозову форму взагалі [див. 2, с. 224-225]. У «Кривавооких головах» письменник акцентує увагу читача на одній події з яскраво вираженим переломним моментом і трагічною розв'язкою. Водночас через спогади вимальовується ціла історія життя людини. Оповідач у творі об'єктивно незалежний від подій, і не є їх дійовою особою. Він випадковий слухач, якому «виливає душу» колишній кат. Петро Сосенко спробував заглибитись у внутрішній стан людини, яка, зрадивши своїх побратимів, з борця за незалежність перетворилась на карателя, слугу системи. Тому, незважаючи на те, що тогочасні критики у переліку творів подають «Кривавоокі голови» як оповідання, можна стверджувати, що даний твір є новелою. Його проблематика перегукується із твором М. Коцюбинського «Persona grata» (1907). Адже обох головних героїв можна віднести до рангу так званої «бажаної персони». Вони стали слугами тоталітарного режиму, який строго регламентує усі сфери життя людей.

Обидва письменники вдаються до ретроспекції і таким чином намагаються передати психологію вбивці. Проте Михайло Коцюбинський зображає людину, яка почала вбивати заради наживи, а потрапивши у тюрму продовжила це криваве ремесло заради привілейованого становища. У центрі уваги Петра Сосенка (Молодшого) молодий чоловік, який мріяв стати медиком, але кинувся у громадську діяльність. Боячись арешту, він видає побратимів, а потім заради грошей стає катом.

Варто звернути увагу на те, що в обох новелах простежуються фрейдівські ідеї: особистість формується в дитинстві, й усе, що закладається, виявиться у зрілому віці. Лазар із «Persona grata» згадує, як ще малим хлопцем повісив kota: «обдертий заморений кіт знов несподівано вплив, бився на мотузку, корчив хвіст, лапи і витріщав великі криваві очі» [7, с. 241]. Ще у дитинстві у хлопчика з'явився потяг до насильства. Письменник намагається описати межові стани героя «колись» і «тепер». Відтак читач покликаний стати своєрідним психоаналітиком. У текстах обох новел прочитується одна з ідей М. Гайдеггера: минуле не залишається позаду, воно завжди наявне в теперішньому, воно впливає на хід подій у майбутньому. У «Кривавооких головах» головний герой із сумом згадує дитинство: батько – поштовий урядник, «неблагоннадійний», помер молодим, мати вимушена продати свого сина знайомій пані, яка скоро овдовіла, а вітчим відмовився утримувати чужу дитину. Після закінчення гімназії юнак важко працював і студіював медицину. Водночас він захопився новими суспільними віяннями і став «неблагоннадійним». У момент зневіри, сумнівів, внутрішніх вагань його завербували. Спочатку головний герой стає зрадником. У цьому образі простежуються виразні біблійні ремінісценції: хлопець видає власних товаришів, а калитка із грішми стає винагородою за їх життя. Підраховує свій заробіток і Лазар із «Persona grata»: «Один – двадцять п'ять, за двох – півсотні... за десять буде триста без п'ятдесяти... та ще одежа... Щось шелестіло в уяві, щось так принадно дзвеніло...» [7, с. 241]. Відтак ці гроші асоціюються із 30 срібняками. За злочин неодмінно наступає кара – докори сумління. Письменники не просто констатують факт зради, а намагаються дослідити морально-психологічні аспекти вчиненого, показати внутрішній конфлікт у душах персонажів. Відтак простежується «еволюція гріха».

Пережиті події залишають відбиток і на зовнішності героїв. Зокрема Петро Сосенко (Молодший) подає у творі такі портретні деталі: «...що найбільше вразило мене, це густі навислі брови. Одна з них була чорнява як молодиця, друга зовсім сива», «...гострість голосу нагадувала мені голос людей, що оглухли й не чують, як другі говорять, забули звук людської мови» [9, с. 216, 221]. Це перша вказівка на «інакшість», самотність.

Перебуваючи наодинці персонажі заглиблюються у свій внутрішній світ. Як Михайло Коцюбинський, так і Петро Сосенко використовують такий художній прийом, як потік свідомості. Саме він передає хаотичний процес внутрішнього мовлення героїв, їхні марення, сни. Спогади найчастіше виринають уночі, коли персонажі опиняються на самоті у замкненому просторі. У «Persona grata» Михайла Коцюбинського це вір-камера Лазаря, у «Кривавооких головах» Петра Сосенка – кімната, у якій мешкає самотній чоловік: «Я хотів був уже завернути з моєї дороги, але мене всі уникали» [9, с. 220]; «не вільно було одчиняти вік-

на, виходити з камери хоч на поріг. Приказано. З вільної людини, якою Лазар почувався у дорозі, він знову стає арештантом. Тут, видно, гірше, ніж там звідки він приїхав. Бо там ходив він по двору, бачився з людьми...» [7, с. 243]. Замкнутість, обмеження свободи, як правило, викликають намагання переосмислити пережите. На це вказують інтер'єри кімнат, я яких присутні сакральні предмети: «на горі над грубою хрест, який я сам мав зробити. Я вирізав його з акації та щойно тоді наважився увійти до кімнати» [9, с. 225]; «...а в кутку образ: Спас підняв руку і благословив», «...Лазар лишився між чистим ліжком, столом під настільником, напроти Спаса» [7, с. 243]. Таким чином витворюється біблійний контекст: шибениця, Христос як невинна жертва, яка не проклинала, а благословляла.

Система зробила обох героїв знаряддям вбивства. Лазар підсвідомо ховає руки, часто дивиться на них, чи нічого на них не залишилося, а потім перестає брати ними хліб, адже він святий. Постійні докори сумління відчував і головний герой із новели «Кривавоокі голови»: «Але я не мав спокою. Совість в'їдалася в мою душу, як дим в очі й не раз мені здавалося, що мою душу катує якась невидима сила розпаленими нагайками з дроту!» [9, с. 221]. Письменник витворює атмосферу очікування. Проте вирватися із лещат цієї системи чоловікові не вдається. Заглушити докори сумління йому, як і Лазареві із «Persona grata» Михайла Коцюбинського, допомагає алкоголь: «І я, що до тепер ніколи не пив, там запив, та й то так запивав черв'яка...» [9, с. 220]. Коли грошей для гулянок забракло, зрадник готовий стати катом. Оповідач більше не називає його умовно, як «добродій», «чоловік», «робітник», а вказує – «кат». Проте головний герой ідентифікує себе із жертвою. У його житті усе вирішували випадкові обставини: сирітство, злидні, хвороба, страх, обшук, самотність. Таким чином витворюється чітка хронологія подій: у 5 років головний герой востаннє бачив батька, у 8 років його продали багатій пані, в 11 років померла мама, у 8 класі потрапив до таємної організації, два роки вчився на медика, у 24 роки став катом, два роки виконував вироки, потрапив до психлікарні, де лікувався 12 років. Усе своє життя головний герой поділяє на «колись» і «тепер»: «Тепер я є робітником і заробляю руками на одяг і поживу, а тоді я через працю моїх рук був робітником-душогубом, який заробляв собі на забаву. Я був, ніби на практиці, помічником давнього ката, а потім уже сам справлявся» [9, с. 221]. Лазар же вживає у стосунку до себе слово «ремісник»: «Йшов на роботу байдужий, як ремісник, але в очах у нього з'явилося знову щось скрите і запечатане» [7, с. 254]. Постійно виникає почуття провини, адже жертви залишають «дарунки» для своїх катів: голос, погляд, рухи, колір очей або волосся. Асоціативно витворюються опозиційні пари невинна жертва/кат, святість/гріх.

Головний герой новели «Кривавоокі голови» Петра Сосенка, як і Лазар із «Persona grata», назавжди запам'ятав свою першу жертву.

Письменник акцентує увагу на тому, що це була молода дівчина, українка, яка в останній момент тихо молилася рідною мовою. Таким чином проявляється не тільки моральна, а й національно-патріотична проблематика. У «Persona grata» Лазар констатує: «Мав діло з рідним народом» [7, с. 247]. У «Кривавооких головах» ця проблема простежується через образ названого брата. Вона реалізовується у двох площинах: родинно-побутовій (син пані добродійки), суспільно-політичній (однодумець). Відтак злочинний переступ подвійний. Головний герой чинить братовбивство: «Брате! ти що робиш?»; «я боровся весь час зі своєю совістю, боровся з давнім прив'язанням і любов'ю до мого побратима, які в тій хвили наново починали відживати. Він глянув на мене ще раз так глибоко-глибоко зі жалісливим докором. Я чув, як його уста шепнули ніби до мене слова: «народ, Україна». І я, щоби вже раз покласти кінець тортурам своєї душі, підійшов до нього ближче і зашморгнув йому петлю», а тоді «з німим острахом глядів на жертву свого страшного злочину, його очі почали заливатися кров'ю. Долішня щока відстала, а з рота висолопився язик... Я скричав, заточився та зомлілий повалився на поміст» [9, с. 221]. Вбивця, як біблійний Каїн, має покутувати свій гріх на землі. Саме тому спроба самогубства була невдалою. Священик, який рятує героя, говорить йому про сповідь, Боже милосердя. Проте внутрішній конфлікт настільки великий, що головний герой потрапляє до божевільні на 12 років. У цьому числі прочитується біблійна символіка (12 апостолів, серед яких один виявився зрадником), водночас це вказівка наплинність часу загалом (циферблат годинника із 12 позначками). Час постає як простір людського життя, історія розвитку держав, тому у тексті він вимірюється кількістю воєн, які минули: «...Японська війна, світова війна, революція, але я про це нічого не знав» [9, с. 221].

Особливий період «*lucidum intervallum*» (т. з. прозріння свідомості) герой відчуває після зустрічі зі священником, який пригадав йому «молитву, якої ще мама вчила...» [9, с. 221]. Молитва допомагає героєві одужувати, проте письменник не обмежується зображенням уже пережитих станів, а додає до них марення, видіння. Це ще одна спільна риса новел Петра Сосенка і Михайла Коцюбинського. Дослідники стверджують, що у творі «Persona grata» відображено «близько ста психічних станів персонажа, схожих між собою і зовсім різних» [див. 4]. Це своєрідна спроба митців показати, що зрада, запроданство ніколи не минають безслідно. У обох творах психологізм переплітається з натуралізмом: «Всі голови це були, властиво, кістяки без тіла. На них було лише волосся, носи, оправы очей, заллятих кров'ю» [9, с. 223]; «...тіло стрибнуло, немов скажене, і одірвалось. А в білій сорочці лишилась голова і літала на шнурі, як змії, заливаючи кров'ю полотно» [7, с. 247]. Кривавоокі голови стали для головного героя однойменного твору постійним нагадуванням про гріх, адже убиті могли змінити долю свого народу. Не дивно, що голови побратимів з'являються напередодні важливих боїв. Вони плачуть смолою

розведеною у крові, бо нічим не можуть допомогти відважним воїнам. Кров, сльози, смола – символи мук і страждань. Вони обпікаю не тільки душу головного героя, а залишають рубці від ран на руках: «...обі долоні були осмалені, як у мурина, тоді коли цілі руки були жовті» [9, с. 224]. Чоловік зізнається, що у такі моменти молитва не заспокоює. Він переживає пекельні муки.

Уособленням темної сили виступає агент, який завербував героя: «я став оруддям агента...» [9, с. 220]. У новелі «Persona grata» Лазар намагається уявити особу керівника. У обох творах передано підсвідоме бажання людини подолати зло: знайти старшого і задушити його не так, як інших, а по-справжньому, з усіма муками, «щоб корчився довго, без краю, щоб тіпали плечі, зчорніло лице і вилізли з ямок неситі очі» [7, с. 255]. Головний герой новели «Кривавоокі голови» за роботу ката має отримати медаль і додаткову винагороду, проте не приходять за нею. Він жаліє, що не помер на помості біля ніг побратима. Молитва «Отче наш» уже не рятує його від нічних видінь і марень. Символічним є те, що вчорашній кат помирає у муках напередодні розстрілу українських патріотів.

Петро Сосенко сконцентрував увагу на внутрішніх переживаннях героя, якого він зображає, проте не називає. Його сповна характеризує сфера діяльності. Письменник деталізує описи інтер'єрів, портретні характеристики. Доволі часто вони є символічними, містять прихований підтекст, породжують додаткові асоціації, витворюють відповідний настрій. Митець намагається обґрунтувати вчинки персонажа, тому komponує елементи самохарактеристики та роздумів оповідача. Усе це веде до розростання тексту поза стислі новелістичні рамки. Письменник спробував свої сили і в жанрі історичної повісті, але, на жаль, був надрукований тільки її початок.

Література

1. Грицков'ян Я. Українські католицькі письменники міжвоєнного двадцятиліття: група "Логос" / Я. Грицков'ян // Записки НТШ: Праці філософської секції. – Т. ССХХІХ. – Львів, 1995. – С. 170-178.
2. Денисюк І. О. Розвиток української малої прози ХІХ – поч. ХХ ст.: Монографія / І. О. Денисюк. – К.: Вища школа, 1981. – 214 с.
3. Ільницький М. М. Драма без катарсису: Сторінки літературного життя Львова першої половини ХХ століття: у 2 кн. / М. М. Ільницький. – Кн. 1. – Львів: Місіонер, 1999. – 212 с.
4. Колінько О. П. Новелістика М. Коцюбинського та І. Буніна крізь призму художнього психологізму / О. П. Колінько // book.net/index.php?p=achapter&bid=9783...1
5. Копистянська Н. Х. Жанр, жанрова система у просторі літературознавства: монографія / Н. Х. Копистянська. – Львів: ПАІС, 2005. – 368 с.

6. Коструба Т. Огляд української літератури в 1918-1938 рр. / Т. Коструба // Життя і слово. – Ватерфорд, 1948. – Ч.2. – С. 115-126.
7. Коцюбинский М. *Persona grata*. Твори в 6 т. / М. Коцюбинский. – К. : Видаництво АНУ, 1961. – Т.2. – С. 239-255.
8. Мацевко-Бекерська Л. В. Наративні стратегії малої прози (на матеріалі української літератури кінця ХІХ – початку ХХ століть: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. філол. наук: спец. 10.01.06 – «теорія літератури», 10.01.01 – «українська література» / Л. В. Мацевко-Бекерська. – К., 2009. – 39 с.
9. Сосенко Петро (Молодший). Кривавоокі голови / Петро Сосенко (Молодший). – Поступ. – 1921. – Ч.10 – С. 216-226.
10. Фройд З. Вступ до психоаналізу / З. Фройд; перекл. з нім. П. Таращук. – К.: Основи, 1998. – 709 с.
11. Яковенко Л. Формування сучасних уявлень про психологічний час / Л. Яковенко // Актуальні проблеми психології. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – Т. 7. – Вип. 20. – Ч. 2. – С. 288-291.

Стаття надійшла до редакційної колегії 23.01.2016 р.

Рекомендовано до друку д.ф.н., професором Салигою Т.Ю., д.ф.н., професором Сеником Л.Т.

GENRE FEATURES OF NOVEL «KRYVAVOOKI HEAD» BY PETER SOSENKO

N. M. Vivcharyk

*PreCarpathians National University by Vasyl Stefanyk;
department of Ukrainian literature of Institute of philology;
76000, Ivano-Frankivs'k, Shevchenko str., 57; ph. +380 (342) 59-60-74*

The article analyzes the socio-psychological novel Peter Sosenko «Kryvavooki head». A typological analysis of novel Mykhailo Kotsiubynskiy «Persona grata». After images of the main characters revealed the psychology of the character assassin. For this purpose consideration involved dreams, childhood memories that emerge in the minds of the characters. Proved that the stream of consciousness indicates hesitation, doubt, internal conflicts, which ripen in the souls of heroes. Simultaneously, a detailed analysis of national and patriotic issues novels Peter Sosenko.

Key words: *genre, story, problems, stream of consciousness, character, inner conflict.*